

УДК 372.81.575.2

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ЛЕКСИКАСЫН ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ
 МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЛЕКСИКИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА
 METHODS OF TEACHING VOCABULARY OF THE KYRGYZ LANGUAGE

Аскар кызы Жылдыз
Ж.Баласагын атындагы КУУнун ага окутуучусу,

Аннотация: Макалада профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилинин лексикасын окутуу боюнча концепциясы талданды. Ошондой эле лексиканы окутуунун айрым маселелери жана аны окутуунун орчундуу маселелери тууралуу айтылат.

Аннотация: В статье анализированы концепция профессора К.К.Сартбаева по преподавания лексики кыргызского языка. Также здесь рассмотрены вопросы преподавания лексики в школе, разработаны методы и приемы её преподавания и предложены к применению на учебном процессе.

Abstract: The article analyzes the concept of Professor KKSartbaev for teaching vocabulary of the Kyrgyz language. Also here are considered the issues of teaching vocabulary at school, developed methods and techniques for teaching it and proposed for use in the educational process.

Ачкыч сөздөр: Лексика, лексиканы окутуу, сөз өстүрүү, синоним, антоним, омоним, сөздүн лексикалык мааниси, лексикалык көнүгүүлөр, лексикалык талдоо.

Ключевые слова: Лексика, преподавание лексики, развитие речи, синоним, антоним, омоним, лексическое значение слова, лексические упражнения, лексический разбор.

Key words: vocabulary, vocabulary teaching, language development, synonym, antonym, homonym, lexical meaning of the word, lexical exercises, lexical analysis.

Профессор К.К.Сартбаев методикалык эмгегинде кыргыз тилинин лексикасын окутууга өзүнчө кайрылбастан, аны сөз өстүрүү иштери менен биримдикте карап, кыскача гана токтолгон. Окумуштуунун бул маселе боюнча айткан ой-пикирлеринин негизин төмөнкү маалыматтар түзөт: «Лексикалык жумуштардын мазмунуна карай төмөндөгүдөй милдеттерди иш жүзүнө ашыруу керек:

1. Окуучулардын сөз байлыгын өстүрүү;
2. Сөздүн маанисин туура түшүнүүгө жана туура жазылышын өздөштүрүүгө үйрөтүү;
3. Сөздүн көркөмдүк каражат катарында колдонулушу менен тааныштыруу;

Окуучулардын сөз байлыгын өстүрүүнүн ар түрдүү төмөндөгүдөй методикалык ыкмалары бар: сөздүн маанисин буюмдарды көрсөтүү жолу менен түшүндүрүү, сөзгө морфологиялык талдоо жүргүзүү жолу менен түшүндүрүү, бир сөздүн маанисин экинчи бир сөз менен айтуу аркылуу түшүндүрүү, которуу аркылуу түшүндүрүү ж.б. [3, 226].

Кыргыз тилинин лексикасын окутууда көрсөтүлгөн милдеттер менен ык-жолдор азыркы учурда да колдонулуп келе жатат. Бирок аталган метод-ыктарды колдонуу менен чектелүү окутуунун азыркы талаптарына жооп бербейт. Демек, лексиканы окутуунун методикасын учурга ылайык өркүндөтүү зарылдыгы бар. Кыргыз тилинин лексикасын окутууга К.К.Сартбаевден башка А.Осмонкулов, Б.Сарымсакова, З.Тагаева ж.б. кайрылышып, өз пикирлерин билдиришкен. Методикалык эмгектерге таянуу менен лексиканы окутуунун методикасын иштеп чыгып, пайдаланууга сунуш кылабыз.

1. Лексиканы окутуунун максаты жана милдети.

Лексиканы окутуунун максаты:

- кыргыз тилинин лексикалык системасы боюнча жалпы маалымат берүү;
- окуучуларга лексикалык бирдиктерди аныктоого машыктыруу;

- окуучулардын сөз байлыгын өстүрүүдө лексикалык бирдиктерди пайдалануунун ар кандай ыкмаларын менен тааныштыруу.

Лексиканы окутуунун милдеттери:

- окуучуларга «сөз» – лексиканын эң негизги бирдиги экендигин түшүндүрүү;
- окуучулардын сөз байлыгын кеңейтүү;
- окуучуларга кыргызы тилинин түшүндүрмө сөздүгү, синоним, омоним, антоним ж.б. лингвистикалык сөздүктөрдү колдонууга машыктыруу;
- өз кебинде синоним, омоним жана антонимдерди жана фразеологизм сөздөрдү колдонууга көнүктүрүү;
- адабий тилдин нормасында туура сүйлөөгө көнүктүрүү.

Азыркы күндө орто мектептерде колдонулган кыргыз тилинин окуу программасынын талаптары боюнча окуучулар лексика бөлүмүндө төмөнкүлөрдү билүүсү керек: «Окуучулардын сөз байлыгын өстүрүү – кыргыз тилин окутуунун негизги милдеттеринин бири, кыргыз тилинин сөз курамы лексика бөлүмдөрү менен байланыштыруу. Мында окуучулардын сөз байлыгын өстүрүү максатында сөздөрдүн, түшүнүктөрдүн лексикалык-семантикалык маанисин талдоо, синонимдерин, антонимдерин аныктоо, фразеологиялык айкалыштардын маанилерин чечмелөө; тааныш эмес сөздөрдү пайдалана билүү, диалектилик, говордук сөздөрдү ыктуу пайдалана алуу жана алар аркылуу (окуучулардын) ж.б. көндүмдөрдү калыптандыруу. Бул багыттагы иштерди аткаруу аркылуу окуучулардын сөздүк корун байытууга, сөзгө сергек мамиле кылууга, кыргыз тилинин байлыгын оозеки жана жазуу кебинде активдүү пайдаланууга үйрөтүү» [1, 3].

Кыргыз тилинин лексикасын мектептерде окутууда мугалим сөздөрдүн лингвистикалык табиятын толук өздөштүрүп, ар бир сабактын темасына жана максатына ылайык пайдаланышы талап кылынат.

2. Лексиканы окутуунун мазмуну.

Сөз – тилдин маани берүүчү эң негизги бирдиги.

Сөздүн лексикалык мааниси. Бир маанилүү жана көп маанилүү сөздөр. Сөздүн өтмө жана тике мааниси.

Синонимдер, Омонимдер. Антонимдер.

Фразеологизмдер жана анны кеп ишмердүүлүгүндө колдонуу.

Кыргыз адабий тилиндеги лексикалык нормалар.

Профессор З.Тагаева сөздүн лингвистикалык мүнөздөмөсүнүн төмөнкүдөй белгилерин берген:

1. Белгилүү бир лексикалык мааниге ээ болуп, кепте айтылып жаткан ойдун талабына ылайык эркин колдонулат да, пикир алышуу куралынын милдетин аткарат.

2. Башка лексикалык бирдиктерден айырмачылыкты түзүп, өз алдынча тыбыштык бүтүндүктөн турат.

3. Лексикалык-грамматикалык белгилери боюнча бир сөз түркүмүнө тиешелүү болот.

4. Адабий тилде жалпыга бирдей даражадагы түшүнүктү билдирет [4, 10].

3. Лексиканы окутуудагы негизги түшүнүктөр.

Мектептерде лексика бөлүмү 5-6-класстарда жана 10-11-класстарда окутулат.

5-6-класстарда лексика боюнча жалпы маалымат берилип, андан кийин бир маанилүү жана көп маанилүү сөздөр, сөздүн өтмө жана тике мааниси, синоним, антоним жана омонимдер окутулат. Ал эми 10-11-класстарда синоним, антоним жана омонимдердин пайда болуу жолдору, алардын бөлүнүштөрү, фразеологизмдер окутулат.

Тилдин лексикалык байлыгынын негизги бөлүгүн синонимдер түзөт.

Тилдеги синоним сөздөр төмөндөгүдөй мүнөздөмөлөргө ээ:

1. Синонимдик сөздөр бир гана түшүнүктү же бири-бирине жакын түшүнүктөрдү билдирет.
2. Тыбыштык курамы ар башка болот.
3. Сырткы формасына, тыбыштык өзгөчөлүктөрүнө карабастан, маанилештигине карай, синонимдер бир сөз түркүмүнө тиешелүү болот.
4. Синонимдер семантикалык жактан, окшоштугу жана грамматикалык жактан бир категорияга (бир сөз түркүмүнө) тиешелүүлүгү алардын синтаксистик бирдей функцияны аткарышын шарттайт б.а. сүйлөмдүн бир мүчөсүнүн милдетин аткарат.

4. Лексиканы окутуу процессинде өздөштүрүлгөн көндүмдөр:

- кеп ишмердүүлүгүндө сөздөрдү лексикалык маанисин түшүнүү менен колдонуу;
- тексттен каймана маанидеги сөздөрдү таап, анын тексттеги маанисин аныктоо;
- кеп ишмердүүлүгүндө синоним, антоним сөздөрдү пайдалануу;
- кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүн, синоним, антоним, омоним жана фразеологизм сөздүктөрүн пайдалануу;
- тексттен көркөм сөз каражаттарын табу (эпитет, метафора, метгонимия ж.б.)
- кеп ишмердүүлүгүндө көркөм сөз каражаттарын пайдалануу;
- кеп ишмердүүлүгүндө фразеологизмдерди пайдалануу.

5. Лексиканы окутуунун принциптери:

- экстралингвистикалык принцип – ар кандай лексикалык эреже-аныктамаларды түшүндүрүүдө, реалдуу турмуштан алынган мисалдарга таянуу менен түшүндүрүү;
- лексика-грамматикалык принцип – сөздөрдүн лексикалык жана грамматикалык маанилерин салыштыруу аркылуу түшүндүрүү;
- лексика-семантикалык принцип – сөздөрдүн лексикалык маанилерин түшүндүрүүдө парадигмалык жана семантикалык процесстери менен байланышта өздөштүрүү;
- диахрондук принцип – сөздөрдү тилдеги жана коомдогу өзгөрүүлөрүн тарыхый планда салыштырып түшүндүрүү.

6. Лексикалык көнүгүүлөр жана лексикалык талдоо жүргүзүү.

Кыргыз тилинин башка бөлүмдөрүн окутууда кеңири колдонулган талдоо иштери лексиканы окутууда да кеңири колдонулуп, ал өз натыйжасын берип келе жатат. Талдоонун түрлөрүнүн жүргүзүлүшү бир чети активдүү окутуу ыкмасын түзсө, экинчи жагынан дайыма аткарылуучу көнүгүүлөр системасы катары кабыл алынат. Талдоо ишин аткаруу менен теориялык эрежелерди практика менен байланыштыруу билгичтиги жаралып, окуучулардын байланыш кебинин өсүүсүнө түрткү берип, сөздөрдү туура тандап, колдоно билүүгө жана стилдик өзгөчөлүктөрдү өздөштүрүүгө машыгышат. Бул түшүнүктү профессор К.К.Сартбаевдин төмөнкү сөзү менен далилдөөгө болот: «Талдоо иштерин туура уюштурулушунун натыйжасында окуучуларга тилдеги фактыларды өз беттеринче тааный билүүгө, тилден алган билимдерин эстеринде бек сактап калууга, теориялык билимдерин практикада пайдалана билүүгө жана илимге кызыгуу навыктарын аналитикалык жөндөмдүүлүгүн, логикалык ойлоосун өстүрүүгө жетишет» [3, 147].

Мектеп практикасында лексикалык талдоо иши сөздөрдүн семантикалык түшүндүрмөсүн тактоо жана грамматикалык маанилерин көрсөтүү менен чектелген учурлары көп болот. Ал жетишсиз. Окуу китептеринде лексиканын илимий негиздери кандай системада жана удаалаштык баскычта берилсе, дал ошондой этап менен талдоо ишин улам толуктап, тереңдетип жүргүзүү зарыл.

Демек, сөздөргө лексикалык гана так талдоо жүргүзүп, грамматикалык жагын чаташтырбоо керек. Бул учурда сөздөрдүн грамматикалык маанилери боюнча талдоонун

зарылдыгына карап гана байланыштырса болот. «Ошондуктан сөздөрдүн грамматикалык жагын система катары алып, лексикалык материалдар менен дайыма бирдей кароого болбойт».

Кыргыз тилинин лексикасын окутууда «Кыргыз тилинин антонимдер сөздүгүнөн», «Кыргыз тилинин омонимдер сөздүгүнөн», «Кыргыз тилинин синонимдер сөздүгүнөн» туура пайдалана билип, сөз байлыктарын өстүрүп, оозеки жана жазуу кептеринде колдонууга көнүгүүлөрү керек.

Ошондой эле кыргыз тилиндеги орфографиялык, фразеологиялык, морфологиялык, этимологиялык, ономастикалык, диалектологиялык, лингвистикалык сөздүктөрү менен программалык материалдардын негизинде максаттуу, үзгүлтүксүз, жандуу түрдө иштөө аркылуу окуучулардын лексикалык корунун өстүрүп, таанып-билүүчүлүгүн калыптандырууга аракеттерди кылуу талабы коюлат.

Лексиканы окутуу кыргыз тилинин башка бөлүмдөрүн окутуудан өзгөчөлөнүп тургандыктан, лингвистикалык сөздүктөрдү колдонуу көндүмдөрүнө ээ кылуу зарыл. Окуучулардын сөз байлыгын өстүрүүдө тилдик мүмкүнчүлүктөрүнө гана көңүл бурбастан, аларга сөздүн лексикалык маанисин үйрөтүү аркылуу тарбиялоо милдети да каралышы шарт.

Адабияттар:

1. Кыргыз тилинин программасы. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин жана гимназиялардын 5-11 класстары үчүн. – Бишкек, 2013. –76 б.
2. **Осмонкулов А.** Кыргыз тилин окутуунун айрым маселелери. – Бишкек, 2006. –392 б.
3. **Сартбаев К.К.** Кыргыз тилин окутуунун методикасы. 6-басылышы. – Фрунзе: Мектеп, 1978. – 308 б.
4. **Тагаева З.** Мектеп курсунда лексиканы окутуу. – Ош, 2006. – 120 б.
5. **Чыманов Ж.А.** Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. – Бишкек: Турар, 2009. –488 б.